

ČAS, ZPŮSOB A VID

Mezi důležité charakteristiky latinského slovesa patří schopnost vyjadřovat čas, způsob a do jisté míry i vid.¹⁰

Vid

V češtině se rozlišují slovesa dokonavá, která vyjadřují dokončené děje (např. přečíst knihu), a slovesa nedokonavá, která pouze popisují průběh děje a k jeho dokončení se nevyjadřují (např. číst knihu). Rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí se vyjadřuje pomocí různých prefixů a sufixů.¹¹

V latině je vyjadřování vidových významů kombinací lexikálních a gramatických prostředků. **Gramatický vid (aspekt)** je spjat s tvary vyjadřujícími slovesný čas. Aspekt je spojen s pojmy dokončenosti a trvání, které však neznamenají dokončenost či nedokončenost děje nebo „krátký“ či „dlouhý“ děj v mimojazykové realitě, ale způsob pohledu mluvčího na daný děj. Rozlišují se dva základní typy aspektu – **imperfektivní** a **perfektivní**.

Imperfektivní aspekt je spojen s pojmem nedokončenosti a je pohledem na děj „zevnitř“. Mluvčí se přemísťuje „doprostřed“ děje, zajímá ho průběh děje v jeho trvání a ne jeho dokončení. Do oblasti imperfektivního aspektu patří také další významové odstíny spojené s trváním, např. vyjádření opakovaných dějů, obvyklých dějů apod.

Perfektivní aspekt je spojen s dokončeností a představuje děj „zvenku“ jako uzavřený celek. V centru pozornosti je děj jako celek, nikoliv jeho jednotlivé vnitřní fáze. Může se přitom jednat i o „dlouhé“ děje v mimojazykové realitě.

Protiklad mezi perfektivním a imperfektivním aspektem se v latině realizuje zejména u minulých časů, a to především jako protiklad mezi perfektem (perfektivní aspekt) a imperfektem (imperfektivní aspekt).

Oblast vidových významů se však neomezuje pouze na aspekt a slovesné časy. Vedle aspektu se v latině rozeznává ještě **vid lexikální**, který bývá označován různými termíny, např. *actionality*, *Aktionsart*, *states of affaires*. Lexikální vid je spjat především s významem predikátu, mohou se na něm však podílet i charakteristiky podmětu, předmětu,

10 Existence a povaha vidu v latině je stále předmětem odborných diskuzí. Zde se představují základy obecněji přijímaného pohledu.

11 Rusínová a Nekula (1995, s. 318–320).

případně i dalších povinných větných členů. Lexikální vid existuje nezávisle na čase a způsobu slovesa, lze si ho představit jako abstraktní situaci, např. „Petr – psát – dopis/ dopisy“. Jednotlivé situace mají samy o sobě (tedy bez ohledu na čas a způsob slovesa) určitou povahu, která se popisuje pomocí následujících charakteristik:

- Směřování děje k završení, tzv. **telicita**. Např. děj „psát dopis“ směřuje k završení, protože v sobě obsahuje koncový bod, tj. dopsání dopisu, kdežto děj „chodit“ ve svém významu žádný koncový bod neobsahuje.
- **Trvání** či **okamžitost** děje. Některé děje jsou spojeny s představou delšího trvání (např. „chodit“, „psát“), kdežto jiné s velmi krátkým časovým úsekem (např. „spadnout“).
- **Dynamičnost** děje. U dynamických dějů dochází v čase ke změně a potřebují „přísun energie“, aby mohly dále probíhat (např. u děje „číst knihu“ se čtenář posunuje v knize stále dále). U nedynamických či stativních dějů ke změnám tohoto typu nedochází (např. děj „spát“ má stále stejnou povahu).

Kombinací těchto parametrů pak vznikají jednotlivé typy lexikálního vidu, které jsou rozpracovány v různých typologiích.

Výsledný vidový význam věty je kombinací lexikálního vidu (tj. povahou abstraktní situace) s gramatickým (tj. s aspektem, který se na danou situaci dívá „zevnitř“ nebo „zvenku“). Některé typy lexikálních vidů se častěji spojují s určitým typem aspektu. Např. okamžitý děj jako „spadnout“ nebo „vyjít ze dveří“ se bude častěji vyskytovat ve spojení s perfektivním aspektem (tedy např. v perfektu). Není však přitom vyloučena ani kombinace s imperfektivním aspektem (např. s imperfektem). V tom případě se mluvčí přemísťuje „doprostřed“ děje, třebaže je velmi „krátký“. Obvykle k tomu dochází tehdy, když je tento děj rámcem pro jiný děj, např. „Když vycházel ze dveří (imperfektum), všiml si (perfektum) člověka v koženém kabátu.“ Fungování vidového systému si lze představit s určitým zjednodušením jako scény z filmu. Scéna, kdy filmová postava sedí u stolu a píše dopis, odpovídá imperfektivnímu aspektu, a scéna, kdy drží v ruce obálku s hotovým dopisem, aspektu perfektivnímu. Abstraktní situace „psát dopis“ přitom sama o sobě směřuje k završení děje, může však být podána oběma způsoby. Příkladem může být *haec scribebam* (1) a *haec scripsi* (2).

Odlišnosti mezi latinským a českým systémem, které jsou patrné i z uvedených příkladů, způsobují, že latinské sloveso vyjadřující perfektivní aspekt vždy nemusí odpovídat českému dokonavému slovesu.

(1) *Cum haec scribebam, censorem iam te esse sperabam.* (Cic. fam. 3, 13, 2)

Když jsem to psal, doufal jsem, že už jsi cenzorem.

(2) *Haec scripsi subito, cum Bruti pueri Laodiceae me convenissent et se Romam properare dixissent.* (Cic. fam. 3, 7, 1)

Napsal jsem to hned, když ke mně v Laodíkeie přišli Brutovi sluhové a řekli, že spěchají do Říma.

Čas a způsob

Kategorie času vyjadřuje umístění děje vzhledem k okamžiku promluvy (tzv. **absolutní použití času**) a vzhledem k jiným dějům (tzv. **relativní použití času**). S časem absolutním jsou spojeny pojmy **přítomnost**, **minulost** a **budoucnost**, kdežto s časem relativním pojmy **současnost**, **předčasnost** a **následnost**. Současnost znamená, že se nějaký děj odehrává, odehrával nebo bude odehrávat zároveň s jiným dějem (mohou trvat stejnou dobu, ale mohou se také pouze částečně překrývat). Předčasnost znamená, že se nějaký děj uskutečnil či uskuteční před jiným dějem. Následnost znamená, že se nějaký děj odehraje po jiném ději.

Nelze zaměňovat pojmy **přítomnost** a **současnost**, **minulost** a **předčasnost**, **budoucnost** a **následnost**. Současné děje mohou být např. oba umístěny do minulosti (např. „Když už se blížili k cíli, porouchalo se jim auto.“). Předčasný děj se naopak může vztahovat k budoucnosti (např. „Až se to dozvím, dám ti vědět.“, tj. „Nejprve se to dozvím a pak ti dám vědět.“).

Rozlišování absolutního a relativního použití času je v latině spjato s používáním určitých slovesných forem. Vytváří se tak soustava pravidel, která je pevnější než v některých jiných jazycích a připouští menší variabilitu (viz kapitolu *Časová souslednost*).

Slovesné časy nejsou striktně rozděleny na relativní a absolutní. Jeden slovesný čas může vyjadřovat jak umístění děje vzhledem k okamžiku promluvy, tak vzhledem k jinému ději. U některých časů je však jedna z funkcí výraznější. Typickým příkladem je plusquamperfektum a futurum II pro vyjádření předčasnosti, tj. relativního času.

Ve slovesných tvarech se spojuje s časem a aspektem také slovesný způsob. Z hlediska normativní syntaxe latinských vedlejších vět je důležitý zejména protiklad mezi indikativem a konjunktivem. Proto je další výklad rozdělen na část věnovanou indikativu a konjunktivu. Dále následuje přehled forem vyskytujících se ve větách hlavních a vedlejších.

Indikativ a jeho časy

Prézens

Prézens vyjadřuje přítomnost a současnost s jiným dějem přítomným. Může se však vztahovat i k dějům minulým (tzv. prézens historický) nebo budoucím. Prézens historický (3) se používá k oživení vyprávění, protože vytváří dojem, jako by byl čtenář

či posluchač události osobně přítomen. Není však volně zaměnitelný s minulými časy a musí být z kontextu zřejmé, že se jedná o minulý děj. Ve větě (3) je např. zařazení do minulosti naznačeno větou s *cum historicum*. Do češtiny se prézens historický překládá minulým časem nebo budoucím časem dokonavých sloves (např. *videt* jako „uviděl“ nebo „uvidí“). Prézens vztahující se k budoucímu ději (4) není v latině příliš častý.

(3) *Eo cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire iubet.* (Caes. Gall. 5, 1, 6)

Když tam přišel, nařídil obcím dodat vojáky a přijít s nimi na určité místo.

(4) *Lentulus Spinther hodie apud me; cras mane vadit.* (Cic. Att. 14, 11, 2)

Dnes je u mě Lentulus Spinther. Zítra ráno odchází.

Prézens může také vyjadřovat všeobecně platné děje nebo tvrzení (např. „Lidé jsou smrtelní.“ „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.“).

(5) *Miser est, qui amat.* (Plaut. Persa 179)

Kdo miluje, je nešťastný.

Perfektum

Latinské perfektum vzniklo spojením perfekta a aoristu, což se odráží v různém způsobu tvoření perfektního kmene i ve významu perfekta. Významy perfekta¹² lze rozdělit do dvou skupin. První vyjadřuje minulé děje, které „**mají přímý vztah k přítomnosti**“ (tzv. **perfektum rezultativní**) a druhá minulé děje „**bez přímého vztahu k přítomnosti**“ (tzv. **perfektum historické**). V obou případech perfektum vyjadřuje děj nebo situaci „**zvenku**“ jako uzavřený celek. V klasické latině převažuje perfektum historické, perfektum rezultativní se vyskytuje v porovnání s ním okrajově a je omezeno na několik sloves.

Perfektum rezultativní

Nejpatrnější je spojení s přítomností u sloves *memini* „pamatuji si“ (6), *odi* „nenávím“, *novi* „vím“, která nemají tvary tvořené od prezentního kmene. Do češtiny se tvary perfekta těchto sloves překládají přítomným časem.

(6) *Nam memini etiam, quae nolo, oblivisci non possum, quae volo.* (Cic. fin. 2, 32, 104)

Pamatuji si i to, co nechci, nemůžu zapomenout to, co chci.

Na spojení s přítomností může ukazovat např. přítomnost adverbíí typu *nunc* (7), *iam* (8) apod.

(7) *Nunc perveni Chalcidem.* (Plaut. Merc. 939)

Právě jsem dorazil do Chalkidy.

¹² Podle Haverling (2002, s. 155).

- (8) *Nunc quidem iam abiit pestilentia, sed quamdiu fuit, me non attigit.* (Cic. *fam.* 14, 1, 3)
Teď už epidemie té nemoci pominula, ale ani když probíhala, já jsem se nenakazil.

Spojení s přítomností je vnímáno zejména u dějů, jejichž **důsledky přetrvávají do přítomnosti**, nebo u dějů vyjadřujících zkušenost (tj. že se v časovém úseku od minulosti do přítomnosti nějaký děj alespoň jednou odehrál nebo dosud nikdy neodehrál, např. „Už jsem byl v Americe.“ „Viděl jsi už někdy zatmění slunce?“ „Ještě jsem nebyl na severním pólu.“).

- (9) *Apud Platonem educatus puer, cum ad parentes relatus vociferantem videret patrem: „Numquam,“ inquit, „hoc apud Platonem vidi.“* (Sen. *dial.* 4, 21, 10)
Když se chlapec vychovaný u Platóna vrátil k rodičům a viděl otce, jak křičí, řekl: „To jsem u Platóna nikdy neviděl.“

Zejména perfektum pasiva některých sloves může vyjadřovat **stav v přítomnosti, který je výsledkem minulého děje** (10). Jindy se používá **prézens**, někdy však mohou být prézens a perfektum synonymní, viz např. *inscriptus est* (11) a *inscribitur* (12) „je nazván, nazývá se“.¹³

- (10) *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae,...* (Caes. *Gall.* 1, 1, 1)
Celá Galie je rozdělena na tři části, z nichž jednu obývají Belgové,...
- (11) *Nam et cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiae studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius,...* (Cic. *div.* 2, 1)
Neboť ke studiu filozofie jsme vybídli, jak jsme mohli, v knize, jejíž titul je Hortensius,...
- (12) *Quam copiose ab eo agri cultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur!* (Cic. *Cato* 59)
Jak obširně chválí zemědělství v knize, která pojednává o správě majetku a jejíž titul je Oeconomicus!

Perfektum historické

Perfektum historické je časem typickým pro **vyprávění**. Používá se často pro děje, které tvoří **hlavní linii příběhu** a ve výčtech **po sobě jdoucích dějů**. Perfektum historické postupně převažuje nad perfektem rezultatívním.

- (13) *Pontico triumpho (...) trium verborum praetulit titulum „Veni, vidi, vici“...* (Suet. *Iul.* 37, 2)
Při pontském triumfu (...) nesl nápis o třech slovech: „Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem“...

¹³ Haverling (2010, s. 407–408).

Imperfektum

Imperfektum vyjadřuje **minulost** vzhledem k okamžiku promluvy a **současnost s jiným dějem minulým**. Zároveň slouží k vyjádření **imperfektivního aspektu**. Popisuje děje „**zevnitř**“, jako nedovršené a neuzavřené. Pohled je zaměřen na průběh děje, nikoliv na jeho dokončení. Může také vyjadřovat **obvyklé** nebo **opakované** děje (14). Jako čas vyjadřující současnost s jiným dějem minulým se používá v narativních (vyprávěcích) textech pro děje, které tvoří **pozadí** a **okolnosti** hlavní dějové linie (viz *veniebant* ve větě (15)). Do češtiny se často překládá minulým časem nedokonavých sloves, neplatí to však vždy. Jak bylo uvedeno výše, vid se v češtině a latině vyjadřuje odlišně, a proto je třeba volit překlad odpovídající významu latinské věty.

- (14) *Noctu **ambulabat** in publico Themistocles (...) **quaerentibusque respondebat** Miltiadis tropaeis se e somno suscitari.* (Cic. *Tusc.* 4, 19, 44)

Themistoklés chodil v noci po ulicích (...) a na dotazy odpovídal, že ho ze spánku budí Miltiadova sláva.

- (15) *Nam Germani, qui auxilio **veniebant**, percepta Treverorum fuga sese domum **contulerunt**.* (Caes. *Gall.* 6, 8, 7)

Neboť když Germáni zjistili, že Treverové, kterým přicházeli na pomoc, prchají, vrátili se domů.

Imperfektum může sloužit také pro vyjádření zdvořilého přání, žádosti apod. (16). V češtině se v tomto významu často používá kondicionál.

- (16) *LI. Sed quid venis? Quid quaeritas? ME. Demaenetum **volebam**.* (Plaut. *Asin.* 392)

LI. Ale proč přicházíš? Co hledáš? ME. Chtěl bych [se potkat s] Demaenetem.

Plusquamperfektum

Plusquamperfektum vyjadřuje minulý děj, který se odehrál před jiným dějem minulým nebo byl dokončen před nějakým časovým bodem v minulosti (např. „Vše bylo dokončeno už 10. října.“). Používá se tedy jako relativní čas pro **předčasnost** a vyjadřuje **dokončené děje** (17). Plusquamperfektum může vyjadřovat předčasnost i před dějem, který je obsažen v předcházející nezávislé větě nebo souvětí (18).

- (17) *Ob eas causas ei munitioni, quam **fecerat**, T. Labienum legatum **praejecit**.* (Caes. *Gall.* 1, 10, 3)

Z toho důvodu svěřil legátu Titu Labienovi velení nad pevností, kterou vybudoval.

- (18) *Tib. Gracchus regnum occupare conatus est vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile populus Romanus audierat aut viderat?* (Cic. Lael. 41)
Tiberius Gracchus se pokusil zmocnit vlády nebo i několik měsíců vládl. Slyšel nebo viděl snad někdy národ římský něco podobného?

Futurum I

Futurum I vyjadřuje děje, které nastanou v budoucnosti. Uskutečnění děje v budoucnosti není nikdy zcela jisté, a proto může futurum nabývat **různých modálních odstínů**. Vedle předpovědi budoucího děje, který mluvčí pokládá za vysoce pravděpodobný, může vyjadřovat spíše pouhý názor nebo přesvědčení. V určitých kontextech může rovněž vyjadřovat příkaz nebo přání mluvčího určené adresátovi (srov. „Zítřka mi to dodáš, a jestli ne...“), od něhož se požaduje nebo očekává jeho splnění (19). Futurum I vyjadřuje nejen budoucnost vzhledem „teď“, ale také současnost s jiným dějem budoucím.

- (19) *Sed si quid praeter spem erit, facies, ut sciam...* (Cic. Att. 15, 13a, 1)
Jestliže se bude dít něco neočekávaného, dáš mi vědět...

Futurum může sloužit k vyjádření obecně platných dějů, které jsou na rozdíl od použití přezentu podány jako určitý příslib do budoucnosti (20).

- (20) *...si ad naturam vives, numquam eris pauper: si ad opiniones, numquam eris dives.* (Sen. epist. 16, 7)
...budeš-li se v životě řídit přirozeností, nebudeš nikdy chudý. Budeš-li se řídit míněním jiných lidí, nebudeš nikdy bohatý.

Futurum II

Futurum II je označováno také jako *futurum exactum* a vyjadřuje často děje, které se odehrají **před jiným dějem budoucím** (21) nebo které budou dokončeny před nějakým časovým bodem v budoucnosti, např. „Zítřka touto dobou už to bude rozhodnuto.“ V některých případech však může futurum II sloužit pouze ke zdůraznění dokončenosti děje v budoucnosti. V některých souvětích se může futurum II objevit ve větě hlavní i vedlejší, kde může vedle dokončenosti děje vyjadřovat i dokončení obou dějů v jednom okamžiku (22). Nejen svou formou v aktivu, ale i svou funkcí je tedy futurum II blízké konjunktivu perfekta, který vyjadřuje potenciální dokončené děje (viz níže).

- (21) *Eum cum videro, Arpinum pergam.* (Cic. Att. 9, 15, 1)
Až ho uvidím, půjdu do Arpina.
- (22) *Respiraro, si te videro.* (Cic. Att. 2, 24, 5)
Jestli tě uvidím, oddychnu si.

Konjunktiv

Konjunktiv je způsob spojený se **subjektivitou**, s vyjádřením přání, pochybnosti, nejistoty, nereality apod. Stojí v **opozici k indikativu**, který je spojován s objektivitou, realitou, jistotou apod. Rozdíl mezi oběma způsoby se popisuje také jako protiklad mezi **prostým tvrzením** a **tím, co prostým tvrzením není** (tj. vyjadřuje postoje mluvčího), nebo jako **protiklad mezi skutečným a ne-skutečným**.

Konjunktiv se používá ve větách **hlavních i vedlejších**. V jednotlivých typech vět může mít různé funkce. Morfologicky se rozlišují konjunktivy čtyř časů – konjunktiv prézentu, imperfekta, perfekta a plusquamperfekta. Konjunktiv určitého času není spojen pouze s jednou funkcí. Základní funkce konjunktivu v hlavních větách jsou proto uvedeny v kapitole *Způsoby vět hlavních*, kdežto funkce konjunktivu ve větách vedlejších je uvedena v kapitolách věnovaných jednotlivým typům vět vedlejších.

Konjunktiv není jediným způsobem, jak vyjádřit subjektivní postoje. Některé z nich mohou být vyjádřeny také pomocí jiných prostředků, např. pomocí modálních sloves, adverbii apod.

Způsoby vět hlavních

Ve větách hlavních se používá indikativ různých časů, konjunktiv různých časů a imperativ I nebo II. Může se v nich objevit také infinitiv historický nebo infinitiv zvolací.

Indikativ

Indikativ ve větách hlavních má významy popsané v pasáži o indikativu a jeho časech (viz výše). V latině se někdy může objevit indikativ také tam, kde se v češtině používá kondicionál (např. pro vyjádření významu „mohl bys“, „bylo by dobré“, „měl bys“ apod.). Dochází k tomu u predikátů s modálním významem nebo s významem, který je mu blízký (vyjádření postoje, názoru, hodnocení apod.). Jedná se o následující skupiny predikátů:

- Modální slovesa *velle, nolle, malle*.
- Predikáty vyjadřující nutnost, možnost, povinnost, vhodnost apod., např. *posse, debere, oportet, decet, interest, necesse est, opus est*.
- Další neosobní predikáty složené z adjektiva a tvarů slovesa *esse*, např. *longum est, aequum est, par est, utile est, fas est, nefas est, satis est,...*

Českému kondicionálu vztahujícímu se k přítomnosti odpovídá indikativ prézentu a kondicionálu vztahujícímu se k minulosti indikativ některého minulého času. Výraz *longum est* lze tedy v určitých kontextech přeložit jako „bylo by dlouhé/zdlouhavé“ a *longum fuit* jako „bylo by bývalo dlouhé/zdlouhavé“. Rozdíly mezi latinou a češtinou mohou být např. ve zdvořilostních větách, kde čeština často může dávat přednost kondicionálu, zatímco latina může vyjádřit tentýž význam indikativem. Slovesa uvedených predikátů však mohou být také ve tvaru konjunktivu a konjunktiv s indikativem si mohou být významově velmi blízké.

Konjunktiv

Konjunktiv může mít ve větě hlavní **různé funkce**. Je to způsobeno také historickým vývoje latiny, protože latinský konjunktiv v sobě zahrnuje významy a funkce původního konjunktivu i optativu. Funkce konjunktivu se označují různými termíny, např. konjunktiv přací, potenciální apod. Vznikly také různé klasifikace funkcí a použití konjunktivů ve větách hlavních.¹⁴ Z didaktického hlediska se jeví vhodné dělení na dvě skupiny podle toho, zda se konjunktiv neguje pomocí zápornky *ne* nebo *non*. Vyskytne-li se zápornka *non* u konjunktivu, který je obvykle negován zápornkou *ne*, nevztahuje se ke konjunktivu, ale k jinému větnému členu (např. pro vyjádření protikladu). Rozdíly v používání záporek lze pozorovat také v souřadném spojení s dalšími slovesy.

souřadné spojení	konjunktiv se zápornkou <i>ne</i>	konjunktiv se zápornkou <i>non</i>
dvě záporné věty	<i>ne... neve</i> (23)	<i>non (neque/nec)... neque/nec</i> (25)
kladná a záporná věta	<i>...neque/nec</i> (24)	<i>...neque/nec</i>

- (23) *Mulier ad eam rem divinam, ne adsit neve videat, quo modo fiat.* (Cato agr. 83)
Ať u toho obřadu není žena a nevidí, jakým způsobem se koná.
- (24) *Studeamus ergo nec desidiae nostrae praetendamus alienam!* (Plin. epist. 4, 16, 3)
Snažme se tedy a neomlouvejme svoji nečinnost zahálkou ostatních!
- (25) *Tantum opinor, Hortensi: [sc. omnes Crassi et Antoni] ad causam non accederent neque in alterius impudentia sui pudoris existimationem amitterent.* (Cic. Verr. II 2, 192)
Myslím si pouze toto, Hortensie: Všichni ti Crassové a Antoniové by se tohoto případu neujali a kvůli nestoudnosti jiného člověka by se nepřipravovali o svou dobrou pověst.

V textech jsou však doloženy i případy použití záporek, které se od uvedeného schématu odlišují. Místo zápornky může být konjunktiv negován také pomocí záporných zájmen (*nemo, nihil,...*) nebo příslovcí (*numquam,...*). Stírá se tak rozdíl mezi negací *non*

14 Přehled je podán v López Fonseca (2009, s. 459nn.).

a *ne*. Funkce konjunktivu může být v takovém případě naznačena jinými výrazy nebo může vyplývat z významu věty a z kontextu.

V následujícím přehledu jsou uvedeny nejprve konjunktivy se záporkou *ne* a následně konjunktivy se záporkou *non*.

Vybízecí a rozkazovací konjunktiv

Konjunktiv s vybízecí a rozkazovací funkcí se neguje **záporkou *ne***. Vyjadřuje pobídku, rozkaz, zákaz apod. V této funkci se používá zejména **konjunktiv *prézentu*** a **konjunktiv *perfekta***. Na rozdíl od imperativu může vybízecí konjunktiv vyjádřit pobídku i v 1. osobě plurálu nebo v 3. osobě singuláru i plurálu.

(26) *Abeamus a fabulis, propiora videamus.* (Cic. *div.* 2, 22)

Nechme stranou pověsti a podívejme se na nedávnou minulost.

(27) „*Ne transieris Hiberum! Ne quid rei tibi sit cum Saguntinis!*“ *Ad Hiberum est Saguntum?* „*Nusquam te vestigio moveris!*“ *Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam ac Sardiniam ademisti?* (Liv. 21, 44, 6)

Nechod přes Iber! Nezačíněj si nic s obyvateli Sagunta! Je Saguntum u Iberu? Nehni se ani na krok! Nestačí snad, že jsi mi sebral starobylé provincie Sicílii a Sardinii?

V klasické latině se okrajově může vyskytnout i konjunktiv plusquamperfekta, který se vztahuje k minulosti a slouží k vyjádření výčitky apod. (28).

(28) *...frumentum, quoniam vilis erat, ne emisses, sumpsisses id nummorum, quod tibi senatus cellae nomine concesserat.* (Cic. *Verr.* II 3, 195)

...neměl jsi kupovat obilí proto, že bylo levnější, a měl sis vzít peníze, které ti senát přidělil na chod domácnosti.

Při překladu do češtiny se používá imperativ, práci částice „*at*“, „*kéž*“ apod.

Přací konjunktiv

Přací konjunktiv vyjadřuje přání a je negován **záporkou *ne***. Může se u něj objevit částice ***utinam*** „*kéž*“. Používá se **konjunktiv všech čtyř časů**. Volba určitého konjunktivu je spojena s tím, zda mluvčí podává přání jako splnitelné nebo nespjitelné či nespjitelné. Rozhodujícím kritériem pro posouzení splnitelnosti není „objektivní“ skutečnost, ale postoj mluvčího.

Konjunktiv *prézentu* se používá pro přání splnitelné v přítomnosti nebo v budoucnosti. Mluvčí vyjadřuje, že splnění přání pokládá za možné. Do češtiny se překládá pomocí částic „*at*“ nebo „*kéž*“ ve spojení s indikativem přítomného nebo budoucího času. Konjunktiv *prézentu* vyjadřující přání se často vyskytuje např. v modlitbách nebo kletbách.

- (29) *Huic **utinam** aliquando gratiam referre **possimus!** Habebimus quidem semper.* (Cic. *fam.* 14, 4, 2)

Kéž se mu jednou můžeme odvděčit! Vděční mu ovšem budeme stále.

Konjunktiv imperfekta vyjadřuje přání nesplnitelné v přítomnosti. Mluvčí dává najevo, že se daný děj neuskutečňuje a ani není z jeho pohledu možné, aby se uskutečnil. Do češtiny se překládá částicí „kéž“ s kondicionálem přítomným.

- (30) *Odi hominem et odero. **Utinam** ulcisci **possem!** Sed illum ulciscuntur mores sui.* (Cic. *Att.* 9, 12, 2)

Nenávidím toho člověka a budu ho nenávidět. Kéž bych se mu mohl pomstít (tj. ale nemůžu)! O pomstu se však postará jeho charakter.

Konjunktiv perfekta vyjadřuje přání splnitelné v minulosti. Jedná se o děj, o němž mluvčí neví, zda byl uskutečněn nebo ne, a proto doufá, že se jeho přání mohlo uskutečnit. Konjunktiv perfekta však může také pouze vyjadřovat, že se děj mohl v minulosti odehrát. Do češtiny se překládá pomocí částice „kéž“ s indikativem minulého času.

- (31) *Adde quod (atque **utinam** verum mihi **venerit** omen) / coniugio felix iam potes esse novo.* (Ov. *Pont.* 4, 11, 21)

K tomu přidej (a kéž moje předtucha byla pravdivá!), že už můžeš být šťastný v novém manželství.

Konjunktiv plusquamperfekta vyjadřuje přání nesplnitelné v minulosti, tj. takové, o jehož nesplnění mluvčí ví a vyjadřuje nad ním lítost apod. Do češtiny se překládá částicí „kéž“ ve spojení s kondicionálem minulým. Lze použít rovněž kondicionál přítomný, je-li z kontextu zřejmé, že se jedná o minulý děj.

- (32) *Utinam ille omnis (= omnes) secum suas copias **eduxisset!*** (Cic. *Catil.* 2, 4)

Kéž by si byl vzal s sebou všechny svoje vojenské jednotky (tj. ale nevezal si je).

Přípustkový konjunktiv

Přípustkový (koncesivní) konjunktiv se neguje **záporkou** *ne*. Používá se **konjunktiv prézentu** (33) pro vyjádření přípustky v přítomnosti nebo budoucnosti a **konjunktiv perfekta** (34) pro přípustku v minulosti. Přípustkový významový odstín může být naznačen částicemi *sane*, *age* nebo *esto*. Při překladu do češtiny lze použít různé prostředky pro vyjádření přípustky včetně vedlejších vět s přípustkovými spojkami (např. „třebaže“, „i když“, „ačkoliv“) a indikativem.

- (33) *Sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps: at est bonus imperator,...* (Cic. Verr. II 5, 4)
Ať je třeba zloděj, svatokrádežník nebo ať vyniká ve všech špatnostech. Je ale dobrý velitel,...
- (34) *Age sit ita factum; quae causa fuit, cur Romam properaret, cur in noctem se coniceret?* (Cic. Mil. 49)
Třeba to tak bylo. Jaký měl důvod spěchat do Říma, proč se tam vydal v noci?

Rozvažovací (*deliberativní*) konjunktiv

Rozvažovací konjunktiv se neguje **záporkou non** a vyjadřuje pochybnost, nejistotu a úvahy o tom, co někdo má či nemá dělat. Často se vztahuje v první osobě a adresátem úvah bývá sám mluvčí (např. „Co mám dělat?“). Pro přítomné či budoucí děje se používá **konjunktiv přezentu** (35), (36) a pro minulé děje **konjunktiv imperfekta** (37). Do češtiny se překládá pomocí modálního slovesa „mít“ s infinitivem.

- (35) *Quid ergo agam, Phidippe? Quid das consili?* (Ter. Hec. 715)
Co mám dělat, Fidipe? Co mi radíš?
- (36) *Perii, interii, occidi! Quo curram? Quo non curram?* (Plaut. Aul. 713)
Je se mnou konec, je po mně, jsem vyřízenej! Kam teď mám běžet? A kam ne?
- (37) *Hic ego quid agerem, quod iter defensionis ingrederer? Negarem?* (Plin. epist. 4, 9, 7)
Co jsem zde měl tedy dělat, jaký způsob obhajoby jsem měl zvolit? Měl jsem to popírat?

Potenciální konjunktiv

Potenciální konjunktiv se neguje **záporkou non** a vyjadřuje, že mluvčí pokládá děj za **možný** a **uskutečnitelný**. Vztahuje se proto **zejména k přítomnosti** a **budoucnosti**, ale může se vyskytnout i ve vztahu k minulosti.

Pro přítomnost a budoucnost se používá **konjunktiv přezentu** nebo **konjunktiv imperfekta**. Někdy se uvádí, že konjunktiv přezentu vyjadřuje děj **nedokončený** a konjunktiv imperfekta děj **dokončený**. Rozdíl mezi nimi se však v některých případech může stírat, viz *dicat* (38) a *dixerit* (39). Potenciální konjunktiv se objevuje zejména v ustálených spojeních a ve větách, které mají všeobecný význam (podmětem je např. neurčité, tázací nebo záporné zájmeno, druhá osoba singuláru se všeobecným významem apod.), např. *dixerit aliquis* „někdo by asi řekl“.

- (38) *Nunc aliquis dicat mihi „Quid tu? / Nullane habes vitia?“* (Hor. sat. 1, 3, 19)
Teď by mi někdo mohl namítat: „A co ty? Ty žádné chyby nemáš?“
- (39) *Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum?* (Cic. nat. deor. 2, 113)
Kdo by řekl, že svět byl stvořen kvůli nim?

Méně často se potencialita vyjadřuje i ve vztahu k minulosti, a to zejména v některých ustálených obrazech. Vyjadřuje se pomocí konjunktivu imperfekta. Kladný potenciální konjunktiv imperfekta se vyskytuje zejména ve 2. osobě singuláru sloves jako *crederes* „věřil bys“ (40), *putares* „myslel bys“ nebo *diceres* „řekl bys“. Druhá osoba zde má všeobecný význam. Určité odstíny potenciality lze pozorovat i u některých konjunktivů plusquamperfekta v otázkách, které jsou však velmi blízké nereálnému konjunktivu.

- (40) *Iniussu signa referunt maestique – crederes victos – (...) redeunt in castra.* (Liv. 2, 43, 9)
Bez rozkazu ustupují a smutní – myslel bys, že byli poraženi – (...) se vrací do tábora.

Potenciální konjunktiv se objevuje zejména v hlavních větách podmínkového souvětí, ale neomezuje se pouze na ně. Potenciální konjunktiv v 1. osobě singuláru se může používat pro oslabení určitého tvrzení, např. *dixerim* „řekl bych“ (41), *haud negaverim* „nepopřel bych“. Významově jsou tyto potenciální konjunktivy blízké indikativu modálních sloves, který se do češtiny překládá kondicionálem, viz výše.

Čeština nemá pro vyjádření potenciality k dispozici zvláštní slovesné tvary. Při **překladu** se používá **kondicionál přítomný** nebo **budoucí čas**.

- (41) *Peccavit igitur pace vel Quirini vel Romuli, dixerim.* (Cic. *off.* 3, 10, 41)
Provinil se s povolením Quirina nebo Romula, řekl bych.

Potencialita se v latině vyjadřuje i jinými prostředky než konjunktivem. Blízko potenciálnímu konjunktivu může mít futurum I, zejména ve větách typu *dicet aliquis* (42), které je blízké konjunktivnímu *dixerit aliquis*. Dalším prostředkem jsou adverbia *fortasse* a *forsitan* „možná, snad“, z nichž *fortasse* se pojí spíše s indikativem (43), kdežto *forsitan* s potenciálním konjunktivem (44), nemusí to však platit vždy. Potentialitu lze také vyjádřit pomocí slovesa *posse* v indikativu (případně v konjunktivu).

- (42) *Dicet aliquis: „Unde haec tibi nota sunt?“* (Cic. *Pis.* 68)
Někdo řekne: „A odkud to víš?“
- (43) *Quaeret aliquis fortasse: „Tantumne igitur laborem, tantas inimicitias tot hominum suscepturus es?“* (Cic. *Verr.* II 5, 180)
Někdo se možná zeptá: „Máš v úmyslu podstoupit takovou námahu a přivolat na sebe tak velké nepřátelství tolika lidí?“
- (44) *Longiorem orationem causa forsitan postulet, tua certe natura brevior.* (Cic. *Lig.* 38)
Ten případ možná vyžaduje delší řeč, tvoje povaha však kratší.

Potenciální konjunktivy modálních sloves *velim* „chtěl bych“, *nolim* „nechtěl bych“, *malim* „raději bych chtěl“ mohou sloužit k vyjádření přání, aby se nějaká věc stala v přítomnosti nebo v minulosti. Následuje po nich buď infinitiv či akuzativ s infinitivem,

nebo konjunktiv beze spojky (viz také *Konjunktivní věty bez spojky*). Jedná-li se o přání týkající se přítomnosti, používá se infinitiv přítomnosti nebo konjunktiv přítomnosti, jedná-li se o přání týkající se minulosti, používá se infinitiv perfekta nebo konjunktiv perfekta.

Přání ve vztahu k přítomnosti	Přání ve vztahu k minulosti
<i>Velim id dicere.</i> (45) Rád bych to (teď) řekl (a pokládám to za možné).	<i>Velim id dixisse.</i> Rád bych to byl (tehdy) řekl (a bylo to možné).
<i>Velim te id dicere.</i> Rád bych, abys to (teď) řekl (a pokládám to za možné).	<i>Velim te id dixisse.</i> Rád bych / přál bych si, abys to byl (tehdy) řekl (a bylo to možné).
<i>Velim id dicas.</i> (46) Rád bych, abys to (teď) řekl (a pokládám to za možné).	<i>Velim id dixeris.</i> (47) Rád bych / přál bych si, abys to byl (tehdy) řekl (a bylo to možné).

(45) *Tuorum itinerum tempora scire sane velim.* (Cic. Att. 6, 2, 10)

Rád bych věděl, na kdy plánuješ svoje cesty.

(46) *Tu velim saepe ad nos scribas.* (Cic. Att. 1, 12, 4)

Rád bych, abys mi často psal.

(47) *Mihi dederit velim.* (Plaut. Bacch. 334)

Přál bych si, aby mi to byl dal.

Nereálný konjunktiv

Nereálný konjunktiv vyjadřuje, že mluvčí pokládá daný děj za nereálný v přítomnosti či v minulosti.

Neguje se pomocí zápornky *non*. Děj nereálný v přítomnosti se vyjadřuje pomocí **konjunktivu imperfekta** (48) a děj nereálný v minulosti pomocí **konjunktivu plusquamperfekta** (49). Nereálný konjunktiv se používá zejména v hlavních větách podmínkového nereálného souvětí, objevuje se však i v hlavních větách jiných souvětí nebo ve větách jednoduchých.

Do češtiny se konjunktiv imperfekta překládá kondicionálem přítomným a konjunktiv plusquamperfekta kondicionálem minulým. V současné češtině se však kondicionál přítomný používá i pro děje nereálné v minulosti. Zasazení děje do minulosti je pak naznačeno např. časovým určením nebo kontextem (např. „Kdybych to **tehdy** udělal, ...“).

(48) *Utinam fecisset! Non supplicium deprecarer, sed praemium postularem.* (Cic. Rab. perd. 31)

Kéž by to byl udělal! Nesnažil bych se ho teď uchránit před trestem, ale požadoval bych pro něj odměnu.

- (49) *Quod me propius vultis accedere, video ita esse faciendum, et iam ante fecissem, sed me multa impederunt...* (Cic. *fam.* 14, 19, 1)

A pokud jde o to, že si přejete, abych přišel blíž k vám, vidím, že je třeba to udělat. A už bych to byl udělal, ale zabránilo mi v tom hodně věcí...

Konjunktiv imperfekta modálních sloves *vellem* „chtěl bych“, *nollem* „nechtěl bych“, *malle* „raději bych chtěl“ může vyjadřovat lítost nebo zklamání nad tím, že se něco neděje v přítomnosti nebo se to nestalo v minulosti. Následuje po nich buď infinitiv či akuzativ s infinitivem, nebo konjunktiv beze spojky (viz také *Konjunktivní věty bez spojky*). Vztahuje-li se zklamání k přítomnému ději, používá se infinitiv prézentu nebo konjunktiv imperfekta, vztahuje-li se k minulosti, používá se infinitiv perfekta nebo konjunktiv plusquamperfekta.

Zklamání, lítost ve vztahu k přítomnosti	Zklamání, lítost ve vztahu k minulosti
<i>Vellem id dicere.</i> Rád bych to (teď) řekl (ale neříkám to).	<i>Vellem id dixisse.</i> (51) Rád bych to byl (tehdy) řekl (ale neřekl jsem to).
<i>Vellem te id dicere.</i> Rád bych, abys to (teď) řekl (ale neříkáš to).	<i>Vellem te id dixisse.</i> Byl bych rád / přál bych si, kdybys to byl (tehdy) řekl (ale neřekl jsi to).
<i>Vellem id diceres.</i> (50) Rád bych, abys to (teď) řekl (ale neříkáš to).	<i>Vellem id dixisses.</i> (52) Byl bych rád / přál bych si, kdybys to byl (tehdy) řekl (ale neřekl jsi to).

- (50) *Vellem adesse posset Panaetius...* (Cic. *Tusc.* 1, 33, 81)
Přál bych si, aby tu mohl být Panaitios...
- (51) *Tum ego „Quam vellem,“ inquam „petisse ab eo, quod audio Philippum impetrasse!“* (Cic. *Att.* 10, 4, 10)
Tehdy jsem řekl: „Jak bych si přál, abych ho byl poprosil o to, čeho – jak slyším – dosáhl Filip!“
- (52) *Vellem Idibus Martiis me ad cenam invitasses...* (Cic. *fam.* 12, 4, 1)
Byl bych rád, kdybys mě byl o 15. března pozval na večeři,...

Vyjádření předpokladu

Někdy se jako zvláštní typ konjunktivu negovaný **záporkou non** uvádí konjunktiv vyjadřující předpoklad nebo hypotézu.¹⁵ Jedná se však o potenciální nebo nereálný konjunktiv, který se objevuje v souřadně přiřazených větách, z nichž první věta funguje jako vedlejší věta podmínkového souvětí a druhá jako věta hlavní.

15 Traina (1993, s. 252).

V tomto typu vět se vyskytuje zejména **konjunktiv přítomnosti** a **konjunktiv plusquamperfekta**. Konjunktiv přítomnosti vyjadřuje předpoklad realizovatelný v přítomnosti nebo budoucnosti a konjunktiv plusquamperfekta předpoklad nerealizovaný v minulosti.

Při překladu do češtiny lze napodobit souřadné připojení, použít větu podmínkovou nebo výrazy jako „dejme tomu, že“, „předpokládejme, že“ apod.

(53) *Credite mihi: assem **habeas**, assem **valeas**....* (Petron. 77, 6)

Věřte mi: máš-li as, máš cenu asu...

Přehled konjunktivů

V následující tabulce je uveden přehled konjunktivů a jejich funkcí ve větách hlavních. V závorce jsou uvedeny méně časté či okrajové případy. Konjunktivy jsou rozděleny podle toho, zda se vztahují k přítomnosti nebo budoucnosti či zda se vztahují k minulosti.

Záporka	Funkce	Přítomnost / budoucnost	Minulost
Záporka ne	vybízezí a rozkazovací přací	konj. přítomnosti konj. perfekta konj. přítomnosti (splnitelné) konj. imperfekta (nesplnitelné)	(konj. plusquamperfekta) konj. perfekta (splnitelné) konj. plusquamperfekta (nesplnitelné)
	přípustkový	konj. přítomnosti	konj. perfekta
Záporka non	potenciální	konj. přítomnosti (nedokončený děj) konj. perfekta (dokončený děj)	(konj. imperfekta) (konj. plusquamperfekta)
	rozvažovací	konj. přítomnosti	konj. imperfekta
	nereálný předpoklad	konj. imperfekta konj. přítomnosti	konj. plusquamperfekta konj. plusquamperfekta

Imperativ

Imperativ slouží k vyjádření rozkazu. Latina má dva imperativy, **imperativ I** (nebo také imperativ přítomný) a **imperativ II** (nebo také imperativ budoucí). Imperativ II se od imperativu I liší větším množstvím tvarů (vedle tvarů pro 2. osobu má i tvary pro 3. osobu singuláru i plurálu) i kontextem, v němž se obvykle vyskytuje. Imperativ II se používá zejména pro nařízení v návodech, zákonech (54), předpisech, oficiálních dokumentech, slavnostních ustálených formulích (55) apod. Neváže se tedy na jednu konkrétní situaci, ale má obecnější platnost. Imperativ I se naopak používá v běžných komunikačních situacích, kdy se mluvčí obrací na adresáta. Protiklad mezi slavnostní formulí a imperativem I je dobře patrný ve větě (56).

(54) *Deorum Manium iura sancta **sunto**.* (Cic. leg. 2, 22)

Nechť jsou práva podsvětních bohů svatá.

- (55) ...*Syre, eho accede huc ad me: liber esto.* (Ter. Ad. 970)
...Syre, přistup sem ke mně: „Nechť jsi svobodný.“
- (56) *Vicinis bonus esto: familiam ne siveris peccare.* (Cato agr. 4, 12)
Buď hodný na sousedy. Nenech otroky páchat nepravosti.

Imperativ II se však může vyskytnout i jinde, může např. vyjadřovat rozkaz týkající se budoucnosti v protikladu k imperativu I, který vyjadřuje rozkaz v přítomnosti (57).

- (57) *Cras petito: dabitur. Nunc abi.* (Plaut. Merc. 770)
Požádej o to zítra: dostaneš to. Ale teď jdi pryč.

Negace imperativu

Imperativ II může být v zákonech, předpisech apod. negován **záporkou ne** (58).

- (58) *Hominem mortuum, inquit lex in XII, in urbe ne sepelito neve urito; credo vel propter ignis periculum.* (Cic. leg. 2, 58)
Jeden ze zákonů 12 desek praví: „Mrtvého nepohřbívej ani nespaluj ve městě“. Myslím, že [to bylo ustanoveno] kvůli nebezpečí požáru.

V archaické latině se vyskytuje i negovaný imperativ I, v klasické latině se však používají pro vyjádření zákazu jiné prostředky:

- **konjunktiv perfekta** se záporkou **ne** (59);
 - **konjunktiv prézentu** se záporkou **ne** (60);
 - **noli, nolite s infinitivem prézentu** (61);
 - **opisné konstrukce**, které se nejčastěji skládají z imperativu *cave, caveto, cavete*, po kterém následuje konjunktiv prézentu (nebo méně často také konjunktiv perfekta) beze spojky (62) nebo spojka **ne** s konjunktivem prézentu (63).
- (59) *Ne cessaveris, opus tuum perage et partes boni viri exequere.* (Sen. benef. 1, 2, 4)
Neustávej, dokonči svůj úkol, vykonej povinnost dobrého člověka.
- (60) ...*aufer te domum, abscede hinc, molestus ne sis.* (Plaut. Asin. 469)
...mazej domů, běž odtud pryč, neotravuj.
- (61) *Sed abi intro: noli stare.* (Plaut. Mil. 1129)
Ale běž dovnitř, nestůj tady.
- (62) *Libros vero tuos cave cuiquam tradas...* (Cic. Att. 1, 11, 3)
Nikomu nedávej svoje knihy...
- (63) *Cave, ne cadas: asta.* (Plaut. Most. 324)
Pozor, ať nespadneš. Stůj.

Způsoby vět vedlejších

Ve větách vedlejších se používá indikativ nebo konjunktiv. Pravidla pro jejich používání jsou uvedena v kapitolách *Časová souslednost*, *Konjunktivy ve způsobové závislosti* a v kapitolách věnovaných jednotlivým typům vedlejších vět. Konjunktiv může mít ve vedlejších větách různou funkci. V některých větách vyjadřuje významy, které jsou pro něj typické (přání, nerealitu, potencialitu apod.). V jiných větách je tento význam oslaben nebo v průběhu vývoje postupně vymizel. Konjunktiv se stává pouhým prostředkem vyjádření podřízenosti věty vedlejší (např. v obsahových větách tázacích v klasické latině).

V některých větách (např. v účelových, obsahových žádacích) se povinně používá konjunktiv, v jiných se může vyskytnout indikativ i konjunktiv. Je-li možnost volby mezi oběma způsoby, konjunktiv s sebou přináší specifické významové odstíny (např. odstup mluvčího od podávané informace, příslovečný významový odstín apod.).